

שיעור כג

גידול בהמה דקה בארץ ישראל

(בבא קמא עט ע"ב – פ ע"ב)

- א. גידול בהמה דקה בארץ ישראל – המקומות והתנאים
- ב. מדוע אין מגדלים בהמה דקה בארץ ישראל?
- ג. גידול בהמה דקה בארץ ישראל כשעם ישראל בגלות ובעת שיבתנו לארץ סיכום

א. גידול בהמה דקה בארץ ישראל – המקומות והתנאים

בגמרא (עט ע"ב) נאמר בנוגע לגידול בהמה דקה (צאן – כבשים, עיזים וכד')::

מתני'. אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל,

אבל מגדלין בסוריא ובמדברות של ארץ ישראל.

גמ'. תנו רבנן: אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל, אבל מגדלין בחורשין שבארץ ישראל.

...תניא אידך: אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל, אבל מגדלין במדבר שביהודה, ובמדבר שבספר עכו.

אסור לגדל בהמה דקה בארץ ישראל במקומות מיושבים, אך מותר לגדל בהמה דקה בסוריא ובארץ ישראל במקומות שאינם מיושבים, כמו חורשין – יערות, ומדבר. בהמשך הסוגיה (עט ע"ב – פ ע"א) נזכר חלק מדברי התוספתא (ח, ד):

אף על פי שאמרו אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל, אבל מגדלין בכור בעל מום ל' יום, ואם היה תם אפי' י' שנים, הרי זה מותר.

ומה אני מקיים "לא תראה את שור אחיך או שיו נדחים" (דברים כב, א)? במדברות שביהודה,¹ במדברות שבספר עמאייק.

1 הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק (משך חכמה דברים שם) כתב שהיה מקום לומר שמאחר שאסור לגדל בהמה דקה בארץ ישראל, אין מצווה להשיב בהמה דקה שאבדה, "קמ"ל קרא דמצוה להשיב אבדה דשה".

מפני מה אמרו אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל? מפני שמביאין בהמה דקה מחו"ל, ואין מביאין בהמה גסה מחו"ל לארץ.² אף על פי שאמרו אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל, אבל מגדלין אותה קודם לרגל שלשים יום, קודם למשתה בנו שלשים יום. ולא שתהא יוצאה ורועה בשוק, אלא שתהא קשורה לכרעי המטה. שאלו את רבן גמליאל: מהו לגדל בהמה דקה בארץ ישראל? אמר להן: מקיימין את העגונה שלשים יום, והטבח לוקח ומוכר, ובלבד שלא ישייר את האחרונה שבהן יתר משלשים יום. כל האשכולות שעמדו להן לישראל משמת משה ועד שעמד יוסי בן יעוזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלים אי אפשר ליתן בהן דופי. משמת יוסי בן יעוזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלים ועד שמת יהודה בן בבא שהיו כל מעשיו לשם שמים, אלא שגדל בהמה דקה. כך היה. פעם אחת חלה, נכנס רופא אצלו. אמר לו: אין לך רפואה אלא בחלב רותח. לקח לו עז וקשרה בכרעי המטה והיה יונק ממנה חלב רותח שהיה גונח. פעם אחת בקשו חכמים ליכנס אצלו. אמרו: היאך נכנס אצלו שלסטים עמו בבית. וכשמת דקדקו חכמים במעשיו ולא מצאו בו עון אלא זה בלבד. אף הוא אמר בשעת מיתתו: יודע אני שאין בידי עון אלא זה בלבד, שעברתי על דברי חבירי. אמר רבי ישמעאל שזורי: מבעלי בתים היו בית אבא, ומפני מה חרב? מפני שדנו דיני ממונות באחד, ושגדלו בהמה דקה. אעפ"כ חורש היה לנו סמוך לעיר ושדה מפסקת בינו לעיר שבהמה נכנסת ויוצא דרך עליה.

מהתוספתא יש ללמוד שיש מקרים שניתן לגדל בהמה דקה במקומות יישוב למשך זמן מוגבל ובתנאים מסוימים, וכן על היחס המחמיר כלפי מי שמגדל בהמה דקה.³

2 במדרש ההלכה (ספרי דברים, פיסקא עז) נדרש: "רק קדשיך אשר יהיו לך ונדררך תשא ובאת אל המקום" (דברים יב, כו), במה הכתוב מדבר? אם בקדשי הארץ כבר אמור, הא אינו מדבר אלא בקדשי חוצה לארץ. ראה בתוספות (תמורה יח ע"א ד"ה אפילו ממרעיהו) בשם הרב יצחק בר שניאור שציינו למדרש הלכה זה וכתבו שמביאים "ממקום שמתור לרעותה ולגדלה דהיינו בחו"ל, דאין מגדלין בהמה בארץ ישראל, וזו היא הדרשה דאיתא בספרי 'רק קדשיך אשר יהיו לך' מכאן שמביאין קדשים מחוץ לארץ".

3 האיסור לגדל בהמה דקה בארץ ישראל נזכר בתוספתא (שביעית ג, ז; נדרים ב, *). במשנה (דמאי ב, ג) מופיע מה חייב מי שמקבל על עצמו להיות חבר גם בענייני טהרות: "רבי יהודה אומר: אף לא יגדל בהמה דקה" והלכות נוספות. חכמים חלקו עליו ו"אמרו לו: לא באו אלו לכלל", ההלכות הללו אינן קשורות לענייני טהרות. בתוספתא (קידושין ה, *) נאמר: "רבי יהודה אומר: רוק לא ירעה בהמה דקה". אך חכמים חלקו עליו ו"אמרו לו: לא נחשדו ישראל על כך". על

בהמשך הגמרא (פ ע"ב - פא ע"א) נאמר שיהושע בן נון תיקן תקנה זו:

תנו רבנן. עשרה תנאין התנה יהושע:⁴ שיהו מרעין בחורשין... אמר רב פפא:
לא אמרן אלא דקה בגסה, אבל דקה בדקה וגסה בגסה - לא, וכל שכן גסה
בדקה דלא.

לדברי רב פפא התקנה המתירה לרעות בהמה ביער של אחרים, כוונתה שבהמה דקה
תרעה ביער גסה - יער של אילנות גדולים, כי היא איננה מזיקה את האילנות. אבל
בהמה דקה ביער דקה - יער של אילנות קטנים, או בהמה גסה ביער גסה שהיא מכלה
את האילנות, וכל שכן בהמה גסה ביער דקה - אסור.
כך ניסח הרמב"ם (הל' נזקי ממון ה, ג) את התקנה:

התנה שמרעין בהמה דקה ביערים שאילניהן גסין, אבל אין מרעין שם בהמה
גסה. ויער שאילניו דקים אין מרעין בו לא גסה ולא דקה אלא מדעת בעליו.

לדברי הרמב"ם התקנה הייתה שאם הבעלים מסכימים, מותר לרעות בהמה דקה וגסה
גם ביער שאילנותיו דקים.

במדרש אגדה (שמות רבה פרשה ב, ג) מופיע על הנהגתם של דוד המלך ומשה
רבנו:

"ומשה היה רועה" (שמות ג, א) הה"ד "כל אמרת אלוה צרופה" (משלי ל, ה),
אין הקב"ה נותן גדולה לאדם עד שבודקהו בדבר קטן ואח"כ מעלהו לגדולה.

החומרה הרבה בגידול בהמה דקה בארץ ישראל ניתן ללמוד גם מהאמור בתוספתא (סוכה ב, ה;
סוכה כט ע"א): "בשביל ארבעה דברים מאורות לוקין", ואחד מהם: "על מגדלי בהמה דקה בארץ
ישראל". עוד נאמר בתוספתא (ביכורים ב, טז; פסחים נ ע"ב) שמגדלי בהמה דקה "אינן רואין
סימן ברכה לעולם". בתוספתא (בבא מציעא ב, יג) נאמר: "והרועים בהמה דקה ומגדליה לא
מעלין ולא מורדין". במשנה (בכורות כח ע"א) נאמר: "מי שאינו מומחה ורואה את הבכור,
ונשחט על פיו - הרי זה יקבר, וישלם מביתו". ובגמרא (שם ע"ב) נאמר שאותו חכם ששחטו על
פיו, אינו משלם דמי כל הבהמה לכוהן, אלא משלם רביע לבהמה דקה. רב הונא בר מנחם משמו
של רב אחא בר איקא נימק: "משום גזירת מגדלי בהמה דקה נגעו בה". רש"י (ר"ה משום) הסביר
בלישנא אחרנא: "מפני גזירת מגדלי בהמה דקה שעוברין על דברי חכמים, כדתנן ב"ק (דף עט:)
אין מגדלין בהמה דקה בא", קנסוהו חכמים דלא לישקל אלא ריבעא".

4 כשהגיע עם ישראל למרה, נאמר: "שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו" (שמות טו, כה). לדברי
הרמב"ן (שם) הכוונה לכללים והנהגות חברתיות שנהגו במדבר, וכך גם נאמר בעת הכניסה לארץ
בימי יהושע: "ויזכרות יהושע ברית לעם כיום ההוא וישם לו חק ומשפט בשכם" (יהושע כד, כה),
אינם חקי התורה והמשפטים, אבל הנהגות ויישוב המדינות, כגון תנאים שהתנה יהושע שהזכירו
חכמים (בבא קמא פ ע"ב), וכיוצא בהם".

הרי לך שני גדולי עולם שבדקן הקב"ה בדבר קטן ונמצאו נאמנים והעלן לגדולה. בדק לדוד בצאן ולא נהגם אלא במדבר להרחיקם מן הגזל, שכן אליאב אומר לדוד "ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר" (שמואל א יז, כח), מלמד שהיה דוד מקיים המשנה: "אין מגדלים בהמה דקה בארץ ישראל". אמר ליה הקב"ה: נמצא אתה נאמן בצאן, בא ורעה צאני, שנאמר: "מאחר עלות הביאו" (תהלים עח, עא). וכן במשה הוא אומר "וינהג את הצאן אחר המדבר" (שמות ג, א) להוציאן מן הגזל, ולקחו הקב"ה לרעות ישראל, שנאמר "נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן" (תהלים עז, כא).⁵

גם על בני גד וראובן נאמר שהם רצו לשבת בעבר הירדן כדי שיהיה מרחב לצאן וכך להתרחק מהגזל (קהלת רבה, פרשה א, יג):

דורות הראשונים על ידי שהיו עסוקין ושטופין בגזל, "גבולות ישיגו עדר גזלו וירעו" (איוב כד, ב). ראה כי נמחו במים מן העולם. אבל שבט ראובן וגד שהרחיקו עצמן מן הגזל, לפיכך נתן להם הקב"ה נחלתם במקום שאין בו גזל, שנאמר: "והנה המקום מקום מקנה" (במדבר לב, א).⁶

ב. מדוע אין מגדלים בהמה דקה בארץ ישראל?

מה הסיבה ש"אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל"? נתמקד בדברי רש"י, הרמב"ם והשולחן ערוך. רש"י (עט ע"ב ד"ה אין) כתב:

אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל – משום ישוב ארץ ישראל שמבעיר את השדות, וכל שדות ארץ ישראל סתמן דישראל.

5 בגמרא (תענית כה ע"א) מסופר שלרבי חנינא בן דוסא היו עיזים. הגמרא שאלה מהיכן היו לו עיזים, הרי הוא היה עני, וכן "אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל!" רב פנחס השיב שאשתו מצאה תרנגולים ליד פתח ביתם, והם התרבו, ולא הייתה ברירה והוא מכר אותם וקנה בכסף עיזים. לאחר זמן בא המאבד ורבי חנינא השיב לו את העיזים. הכותב (עין יעקב שם) כתב שהפסקה הזאת בגמרא היא תוספת מאוחרת לנוסח הגמרא. המהרש"א (תענית שם) כתב שאכן כן, כי עדיין קשה היאך קנה רבי חנינא עיזים בכסף שקיבל ממכירת התרנגולים, הלא אין מגדלים בהמה דקה? אלא שיש לקבל את דברי הכותב שם שכתב בשם הגאונים שרבי חנינא מצא את העיזים הללו והוא היה שומר אבידה. להסבר נוסף ראה בדברי הרב אליעזר וולדינברג (שו"ת ציץ אליעזר, ז, ס' כה, ה), ובהרחבה בשיעור יח: שומר אבידה.

6 מדרש זה שונה מהאמור במדרש במדבר רבה (פרשה כב, ז) שבני גד ובני ראובן ביקשו לשבת בעבר הירדן כי "חבבו את ממונם". ראה עוד: הרב ישראל ליפשיץ (תפארת ישראל, קידושין א, י, כיין אות עט).

"מבעיר את השדות" בנזקי שן ורגל, כאמור בפסוק: "כי יבער איש שדה או כרם ושלח את בעירה ובער בשדה אחר" (שמות כב, ד). הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף, כט ע"ב בדפי הרי"ף) כתב באופן דומה: "משום ישוב הארץ שמאבדות השדות, וכל שדות ארץ ישראל סתמן דישאל" (כך הנוסח גם ברש"י שברי"ף שם). בהמה דקה נכנסת לשדות של אחרים, אוכלת מהיבול וגורמת נזק לבעלי השדות. ההנחה היא שבארץ ישראל השדות שייכות ליהודים, ומלבד הנזק הכלכלי שנגרם לבעלי השדות, הדבר פוגע ביישוב הארץ. החקלאים אינם מגדלים את היבול רק לצורכי פרנסתם, אלא גם כדי ליישב את הארץ ולפתח אותה. דברי רש"י: "וכל שדות ארץ ישראל סתמן ישראל" מסבירים מדוע יש פגיעה ביישוב הארץ. אמנם בעלי הבהמות יפצו כספית את בעלי השדות, אך הדבר יפגע ביישוב הארץ.⁷

בדרך זו פירש רש"י (ד"ה אבל) גם מדוע בסוריה ובחוץ לארץ בכלל מותר ליהודי לגדל בהמה דקה:

...ובחוצה לארץ מותר לגדל, דלא חיישינן לישוב, ואם יפסידו שדות אחרים - ישלמנה.

"לא חיישינן ליישוב" - בחוץ לארץ אין כל מטרה ליישב את המקום, ולכן אין חוששים שיש בכך פגיעה ביישוב הארץ. על הנזק שתגרום הבהמה אפשר להסתפק בפיצוי כספי.

בגמרא (סוכה כט ע"א) פירט רש"י (ד"ה מגדלי) את חטאם של מגדלי בהמה דקה שבגללם לוקים המאורות: "מגדלי בהמה דקה - מחריבין את הארץ, שאין יכולין לשמרם מלרעות בשדה חביריהם". "מחריבין את הארץ" - את ארץ ישראל. פגיעה בחקלאות יהודית היא חורבן הארץ. גם הרי"ד (פסקי רי"ד, בבא קמא עט ע"ב) התבטא בלשון זו: "אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל כולה. פי' אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל מפני שרועות בשדות ומחריבות ארץ ישראל".

בגמרא (סנהדרין כה ע"ב) נאמר בנוגע לעדות של אדם שרועה בהמה דקה: "...אמר רבא: רועה בהמה דקה בארץ ישראל - פסולי, בחוצה לארץ - כשרין". רש"י (ד"ה בארץ ישראל) הסביר: "בארץ ישראל - חמירי טפי משום ישוב ארץ ישראל".

7 הרב ישראל משקלוב (פאת השולחן, פרק א, בית ישראל אות מז) הבין שרש"י כתב שתי סיבות: משום ישוב הארץ, וכן "סתמן דישאל, משום שהיו השדות של ישראל ומשמע כדברי השולחן ערוך, אבל מדכתב משום 'ישוב ארץ ישראל' משמע ככל ישוב ארץ ישראל לעולם". כך העיר גם הנצי"ב (העמק שאלה, שאילתא לב, ו). לדברינו, רש"י הסביר מדוע יש פגיעה ביישוב הארץ - מאחר שרוב השדות הם של ישראל.

גם מגדלי בהמה דקה פסולים לעדות ואפילו כשהם מגדלים אותה בתוך בתים. לפי רש"י (ד"ה מגדלין) הסיבה היא: "ואפילו הכי בארץ ישראל פסולין מגדלי בהמה דקה, דעבידא דמשמטא ורהטא לתוך השדות". גם תוספות (סנהדרין שם ד"ה מגדלי איתמר) כתבו: "בהמה דקה אסרו לגדל אפילו בבית משום ישוב ארץ ישראל דילמא אתי לרעותן בשדות".

לפי רש"י בכל המקורות שצינו, אין מגדלים בהמה דקה בארץ ישראל "משום ישוב ארץ ישראל". רש"י ראה את התקנה הזאת כחלק מתקנות נוספות שתיקנו חכמים "משום ישוב ארץ ישראל", וכמו שנזכר בהמשך הסוגיה (פ ע"ב):

הלוקח בית בארץ ישראל - כותבין עליו אונו אפילו בשבת... אומר לנכרי ועושה. ואף על גב דאמירה לנכרי שבות היא, משום ישוב ארץ ישראל לא גזרו ביה רבנן.

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: הלוקח עיר בארץ ישראל, כופין אותו ליקח לה דרך מארבע רוחותיה, משום ישוב ארץ ישראל.

יש תקנות נוספות שנאמר לגביהן באופן ברור שהנימוק הוא "משום ישוב ארץ ישראל"⁸, אך כאן בנוגע לאיסור גידול בהמה דקה לא נאמר בסוגיה באופן ברור שזה הנימוק. רש"י הוא שנימק: "מפני ישוב ארץ ישראל".

בהמשך סוגיית הגמרא (פ ע"א) נאמר שתקנה זו הותקנה גם בכבל:

אמר רב יהודה אמר רב: עשינו עצמנו בכבל כארץ ישראל לבהמה דקה. אמר רב אדא בר אהבה לרב הונא: דידך מאי? אמר ליה: דידן קא מינטרא להו חובה.

אמר ליה: חובה תקברינהו לבנה!

כולה שניה דרב אדא בר אהבה לא אקיים זרעא לרב הונא מחובה.

8 בגמרא (מנחות מד ע"א) נאמר: "הדר בפונדקי בארץ ישראל והשוכר בית בחו"ל, כל שלושים יום, פטור מן המזווה. מיכן ואילך - חייב. אבל השוכר בית בארץ ישראל, עושה מזווה לאלתר - משום ישוב דארץ ישראל"; בגמרא (בבא מציעא ק ע"ב - קא ע"א) נאמר: "שטף נהר זיתיו ונתנם לתוך שדה חבריו, זה אומר: זיתי גדלו, וזה אומר ארצי גדלה - יחלוקו... תנא: אמר הלה זיתי אני נוטל - אין שומעין לו. מאי טעמא? אמר רבי יוחנן: משום ישוב ארץ ישראל". בגמרא (תמיד כט ע"א-ע"ב) נאמר: "משנה. כל העצים כשרים למערכה חוץ משל זית ושל גפן. גמרא... מאי טעמא? רב פפא אמר: משום דקטרי. רב אחא בר יעקב אמר: משום ישוב ארץ ישראל". על תקנות אלו ומשמעותן ראה בהרחבה בספרי: "תקנות משום ישוב ארץ ישראל", מלכות יהודה וישראל, עמ' 414-426.

איכא דאמרי, אמר רב הונא אמר רב: עשינו עצמנו בכבל כארץ ישראל לבהמה דקה, מכי אתא רב לבבל.

רש"י (ד"ה בכבל כארץ ישראל) הסביר: "שמיום גלות יכניה רבו שם תלמידים ונתיישבו שם בישוב קבוע". מגלות בית ראשון בימי יכניה המלך היה בכבל יישוב יהודי, ובמשך הזמן התרבה היישוב עד שנהיה קבוע.⁹ לאחר מכן מופיע בגמרא שיח בין רב אדא בר אבהו לבין רב הונא, ואחר כך אמר רב הונא בעצמו בשם רב שתקנה זו היא "מכי אתא רב לבבל". לפי רש"י (ד"ה מכי) הסיבה שתיקנו זאת אז היא ש"רבו מתיישבין שם מפני ישיבתו", ולפי לישנא אחרינא רב בעצמו הוא שלימד על התקנה שנהוגה בארץ ישראל, "ולמדנו להזהר בכך שראה שם רוב ישראל וישוב קבוע". רש"י הדגיש פעמיים שהיישוב בכבל נהיה "ישוב קבוע", בשל העובדה שבמשך הזמן התרבו היהודים שגרו שם, ולכן תיקנו את התקנה גם בכבל.¹⁰ נראה להסביר שכוונת רש"י במילים "ישוב קבוע" היא להקביל למילים "משום ישוב ארץ ישראל". אמנם אין צורך ואין שום מטרה ליישב את כבל, אך בפועל גרו שם יהודים וישיבתם הייתה קבועה, ומשום כך הנהיגו תקנה זו גם בכבל.

הרב אלחנן וסרמן (קובץ שעורים - בבא קמא, אות פז) שאל:

אבל מגדלין בהמה דקה בסוריא. וצ"ע מאי נפקא מינה בזה, הא אמרינן בגמ' בבל כארץ ישראל מפני שהשדות הן של ישראל, וכן להיפוך בארץ ישראל אם השדות אינן של ישראל כמו בזמן הזה מותר לגדל, ואם כן אינו תלוי כלל

9 תוספות (פ ע"א ד"ה מכי אתא) כתבו בשם ר"ת שמאז שרב בא לבבל הוא הורה "שמימות יכניה והחרש והמסגר שגלו לבבל דינה להיות כארץ ישראל... לענין בהמה דקה שיש שם רוב ישראל". לדברי ר"ת אין זו הוראה שהאמורא רב חידש, אלא שהוא אמר שכך כבר נקבע בגלות בית ראשון כשיהיה מצב שבו יהיו רבים מישראל בכבל. אמנם תוספות (עט ע"ב ד"ה אין) כתבו שכנראה לא הכול נשמעו לדברי רב, מכך שרב הונא התיר לאשתו לגדל בהמה דקה, וכן מהמסופר בגמרא (בבא בתרא לו ע"א) על עיזים שגידלו בנהרדעא. ראה עוד במהר"ץ חיות (בבא קמא פ ע"א). תוספות (גיטין ו ע"א ד"ה מכי) כתבו בשם יש מפרשים: "מכי אתא רב - לא רב ממש, אלא כלומר רבנים ובעלי תורה". על ההשפעה הגדולה של רב עם בואו לבבל ראה: שבת קח ע"א "שמואל וקרנא הוו יתבי אגודא דנהר מלכא...", ובדברי הראי"ה קוק (עין איה - שבת, ב, עמ' 277-280); הרב צבי יהודה הכהן קוק (שיחות לחומש בראשית, עמ' 327).

10 רש"י הזכיר פעם נוספת שבכבל יש יישוב יהודי קבוע ויהודים רבים גרים שם. בגמרא (פג ע"א) נאמר בנוגע לגידול כלבים סמוך לספר: "אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן: בבל כעיר הסמוכה לספר דמי, תרגמה: נהרדעא". רש"י (ד"ה בבל) כתב: "...ואשמועינן רב נחמן דהואיל ויש בכבל ישוב קבוע וישראל הרבה, מותר לגדל כלבים בעיר הסמוכה לספר כאילו היא מארץ ישראל".

בקדושה ולא קדושה? ועל כרחך הטעם בסוריא מפני שאין השדות של ישראל?

...צ"ל, כיון דמותר לגדל בארץ ישראל בחורשין ובמדבר, אלמא שלא גזרו אלא במקום ששייך הטעם, ולא אמרינן לא פלוג.

ההנחה בשאלת הקובץ שיעורים היא שתיקנו תקנה זו בארץ ישראל "משום ישוב ארץ ישראל" בשל קדושת הארץ, ואם כן מה שצריך לקבוע הוא אם השדות באותו מקום שייכים ליהודים או לא, ואין זה משנה אם מדובר בארץ ישראל או בחוץ לארץ. יש להשיב שרש"י לא הזכיר בשום מקום שתקנה זו היא בשל קדושת הארץ. רש"י כתב שהתקנה היא: "משום יישוב ארץ ישראל". בהמות דקות פוגעות ומזיקות לשדות, והדבר פוגע באחיזה ובהתיישבות בארץ "מחריבין את הארץ". כאמור, את הנזק הכספי שנגרם לכל בעל שדה ניתן להשיב, אך הנזקים הללו פוגעים ומונעים את התפתחות היישוב היהודי בארץ. בארץ ישראל במקום שאין שדות, כמו במדבר או ביערות, לא תיקנו תקנה זו כי שם אין מיישבים את הארץ.

לפי רש"י, המשפט של רב יהודה ורב הונא "שעשינו בבל כארץ ישראל" - משמעותו היא שהם יישמו את העיקרון שלא ייגרם נזק למקום שגרים בו יהודים רבים וישיבתם שם קבועה, אם כי אכן בבל אין שום ערך בכך שיהודים יישבו את המקום. אך מאחר שיהודים רבים גרים שם ויש להם שדות וכרמים, תיקנו את אותה תקנה גם בבל.

הרמב"ם הסביר את התקנה אחרת מרש"י (הל' נזקי ממון ה, א-ב, ח):

א... אסור לאדם להזיק ולשלם מה שהזיק, אפילו לגרום הנזק אסור.
ב. לפיכך אסרו חכמים לגדל בהמה דקה וחיה דקה בארץ ישראל במקום השדות והכרמים, אלא ביערים ובמדברות שבארץ ישראל, ומגדלין בסוריא בכל מקום.

ח. וכבר עשו בבל כארץ ישראל לאסור בה גידול בהמה דקה וחיה דקה, מפני שהיו רוב השדות והכרמים שם באותן הימים של ישראל.

לדברי הרמב"ם אסור לאדם להזיק או לעשות פעולה מתוך ידיעה שאם יקרה נזק בעקבותיה הוא ישלם. "לפיכך" - כיוון שכך, תיקנו שאסור לגדל בהמה דקה בארץ ישראל, וגם בבל בזמן שרוב השדות והכרמים היו של יהודים, כי צפוי מראש שהבהמות הדקות הללו תיכנסנה לשדות של אחרים ותגרומנה להם נזק.

הטור (חושן משפט, הלכות נזקי ממון סי' תט) דן בנוגע להיקף התקנה בבל ובמקומות נוספים:

ויש אומרים דבכל מנהגי דילן בתר בבל גרירינן ולדידן נמי אסור. ונראה דבהא לא גרירינן בתר בבל, דטעמא דאסור בבבל לפי שהיו שם רוב שדות ישראל וכיון דהשתא ליתא להאי טעמא, שרי.

לפי הרמב"ם והטור התקנה היא תקנה חברתית כדיני נזיקין. מצוי ונפוץ שבהמות דקות מזיקות, ולכן תיקנו את התקנה הזאת בכל מקום שרבים מהשדות והכרמים שייכים ליהודים. אין זו תקנה "משום ישוב ארץ ישראל" כדברי רש"י, אלא תקנה לאותם אנשים הגרים במקום מסוים - בארץ ישראל או בחוץ לארץ "באותן הימים" - ויש להם שדות וכרמים. אך "כיון דהשתא ליתא להאי טעמא, שרי".

גם השולחן ערוך (חושן משפט סי' תט, א) פסק כרמב"ם והטור, והגר"א (ביאור הגר"א שם ס"ק א) חידד את ההבדל בין רש"י לבין דברי השולחן ערוך: "דברי המחבר שזה לא תליא בארץ ישראל, רק ביישוב ישראל".

ב. גידול בהמה דקה בארץ ישראל כשעם ישראל בגלות ובעת שיבתנו לארץ

כשעם ישראל גלה מארצו נותרו מעט יהודים בארץ. האם גם אז אין לגדל בהמה דקה בארץ או שהדבר מותר? הרב אשתורי הפרחי (כפתור ופרח פרק י - בהמה דקה בארץ ישראל) כתב:

פשיטא לן שנוהגין היום בארץ ישראל אלו הדינין דאין מגדלין וכל שכן דאין רועין. דהא רב גמר מינה לבבל שנתיישבה ושנתמלאה ישראל ותורה, ממה שנתרוקנה ארץ ישראל, וכל התורה כולה מלמדת ולמדה וכל שכן שהרי ארץ ישראל נאסרו בה אלו הדינין מצד עצמה, שהוזהרנו בהפסדה ונצטווינו ביישובה כל הימים, ואע"פ שאין הארץ בידינו. ולזה פי' רש"י ז"ל "אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל, משום ישוב ארץ ישראל שמוכירות את השדות, וכל שדות ארץ ישראל [סתמן] דישראל".

לדבריו, על פי רש"י מאחר שתקנה זו היא משום "ישוב ארץ ישראל", היא קבועה ונוהגת תמיד "אע"פ שאין הארץ בידינו". הדינים הללו בנוגע לגידול בהמה דקה הם דינים בהלכות יישוב ארץ ישראל. הבעלות על אדמות הארץ היא של יהודים גם כשהארץ איננה מיושבת על ידי יהודים, ולכן הדינים הללו נוהגים בה.

הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, חושן משפט סי' תט, א) כתב אחרת: "והאידנא, שאין מצוי שיהיו לישראל בארץ ישראל שדות, נראה דשרי". במקום אחר כתב הרב יוסף

קארו (שולחן ערוך, יורה דעה סי' שי, ג) באופן ברור יותר: "האידינא, שאף בארץ ישראל אין רוב שדות של ישראל, מותר לגדל בהמה דקה אפילו בארץ ישראל". עם התחדשות היישוב היהודי בארץ דנו פוסקים בשאלה זו. הראי"ה קוק (הלכה ברורה, עט ע"ב) כתב:

לשון השולחן ערוך (חושן משפט סי' תט סעיף א)... "והאידינא שאין מצוי שיהיה לישראל בארץ ישראל שדות, נראה דשרי". ובימינו שב"ה התחיל ישוב ישראל בארץ ישראל, נראה פשוט שאסור בכל מרחב מקום הישוב כדין המשנה.¹¹ דברים דומים כתב גם הרב יצחק אריאלי (עינים למשפט, סנהדרין כה ע"ב):

ועין שולחן ערוך שהאידינא דאין שדות לישראל שרי אף בארץ ישראל. לפי זה כהיום שב"ה השדות לישראל ודאי שאסור, וכן עין כפתור ופרח... הרב שמואל הלוי וואזנר (שו"ת שבט הלוי, ד, סי' רכז) כתב:

לפי רבנו הבית יוסף בזמן הזה שאנו חיים כיום שרובא דמנכר של ארץ ישראל נתיישב מישראלים, ורוב השדות שייכים להם, פשיטא דאיכא איסור של גידול בהמה דקה בכל הלכותיו, וצ"ע על מה סומכים להקל בזמננו אנו.¹²

אך יש שנימקו מדוע בכל זאת מותר כיום לגדל בהמה דקה. הרב צבי פסח פרנק (הערות לטור חושן משפט סי' תט) נימק:

שכיון שבמשך הזמן נתבטל האיסור והותר לגדל בהמה דקה בארץ ישראל, שוב אין הדבר חוזר לאיסורו אלא ע"י מנין חדש, וכל זמן שלא נגזר במנין מחדש, הרי הוא כגזרה חדשה שאין עושים מעצמנו גזרות חדשות.¹³

11 באיגרת ששלח הראי"ה קוק (אגרות הראיה, א, אגרת לג) כתב: "ב"ה, עה"ק יפו ת"ו, אדר תרס"ו. לכבוד ועד המושבה ברחבות ת"ו [=תבנה ותכונן]. באה לפני קובלנא על בהמות דקות שמגדלים במושבה, והן מפסידות את הנטיעות, ביחוד את השקדים. הנני בזה להעיר את כבוד הועד, שיתרה כבעלי הבהמות הנ"ל, שיזהרו מאד בשמירת בהמותיהם, שלא יזיקו. ואם אחרי ההתראה הראויה ב' וג' פעמים לא יסירו הבעלים את המאורעות של הנזקים, החובה על כבוד הועד לקנוס את בעלי הבהמות הנ"ל כפי ראות עיניו. ומה טוב היה אם ישימו לב לתקן את כלל המעוות שבגידול בהמה דקה בארץ ישראל כי אם על פי אופן המותר. ברגשי כבוד וברכה, אברהם יצחק הכהן קוק".

12 גם הרב יהושע אהרנברג (שו"ת דבר יהושע, ה, חושן משפט סי' ז) כתב שהגזרה קיימת ומעולם לא התבטלה.

13 על דברי הרב צ"פ פרנק הללו, ובהשוואה להדלקת נר חנוכה בבית על אף שאין סכנה להדליק בחוץ, ראה בדברי נכדו הרב יוסף כהן (מקראי קדש - חנוכה, הררי קדש, עמ' לד-לה).

לפיו, התקנה בארץ בטלה מאחר שבשנות הגלות עם ישראל לא היה בארצו, ויש להקים בית דין כדי שיתקן תקנה זו שוב. הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני, סי' כג) השיב לדברי הרב פרנק:

אין שייך כלל לדון בזה מצד תקנה שבטלה לשעתה, כי לא בטלה כלל ולא צריך לחדשה כי מאז ומעולם קיימת היא ועומדת בכל מקום ששדות ישראל הם הרוב.¹⁴

הרב אליעזר וולדינברג (שו"ת ציץ אליעזר, ז, סי' כד, ג) ציין לדברי הרב צ"פ פרנק הללו וכתב שיש לדון בהם, והוסיף:

...ובכלל נלפענ"ד דבישובים החדשים שכל עיקר היסודם ויסוד בסיסם מראש הוא גם על דעת כן שיהא להם מקור לקיום ופרנסה מגידול בהמה דקה, אם כן יש לומר דבכי האי גוונא מותר הגידול אליבא דכולי עלמא וגם כשרועים אותם ע"י עצמם, משום דאדעתא דהכי נחתו כל המתיישבים שם, ואדעתא דהכי קבלו שטחי האדמה והשדות שמסביב ומחלו מראש זה לזה על מה שיאכלו או ישחיתו בשטחי שדותיהם [או מה שהסכימו מראש על תשלום שישלמו עבור ההשחתה] במדה שלא תועיל השמירה שלא יאכלו או ישחיתו. וכן כשישנם ישובים סמוכים זה לזה גם כן מוחלים מראש אחד לשני על כך, וכידוע לא מרחיקים לכת במרעיתם מסביבות הישוב או הישובים הסמוכים ולכן מועיל שפיר במה שאלו לאלו מחלי אהדדי, ומותר. והמדובר בתלמוד הוא כשכל אחד לבדד ישכון ובאין סידור והסכמה כללית לגידול הבהמה דקה. ויש להאריך.¹⁵

14 הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר, ג, חושן משפט סי' ז) האריך מאוד בעניין זה, ועסק גם כן בדברי הרב צ"פ פרנק. במקום נוסף (שם, ד, חושן משפט סי' ו) התיר לגדל בהמה דקה לצורכי רפואה - חלב עיזים. הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, הל' נזקי ממון ה, ח, עמ' קנח) שאל על פסק השולחן ערוך שכתב שבזמן שאין הרבה יהודים בארץ ישראל מותר לגדל בהמה דקה מהכיוון ההפוך, שהרי הרמב"ם (הל' ממרים ב, ב) פסק שעל מנת לבטל גזרה או תקנה צריך בית דין גדול בחכמה ובמניין אפילו כשבטל הטעם. ונשאר בצריך עיון. יש ליישב שהתקנה נשארה בעינה. התקנה נתקנה כשרוב השדות הם בידי ישראל, וגם השולחן ערוך יסכים שכאשר מצב זה יחזור ורוב השדות יהיו של ישראל, התקנה במקומה עומדת. השולחן ערוך ציין שדבריו הם "האידינא", ולו בימיו היה המצב משתנה וחוזר כמות שהיה, הוא לא היה פוסק כן. לדין ארוך בדברי הרמב"ם הטור והשולחן ערוך ראה בירור הלכה, בבא קמא עט ע"ב (עמ' קצט-ר).

15 ראה גם מה שכתב הרב אליעזר וולדינברג במקום נוסף (שו"ת ציץ אליעזר, ז, סי' כה, ד).

דברים דומים כתב הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני, סי' כג):

נראה פשוט שאם הניזוקין מוחלים על זה ומוכנים לכך, לכשישלמו להן נזקם, אז האיסור אינו קיים כלל, כי לא היתה זו תקנת חכמים מוחלטת אלא תקנה לטובת מי שהרשות בידו לומר שמוותר על תקנה שניתקנה לטובתו. ובזמן הזה, שהיישוב בכללו מפיק תועלת מגידול בהמות דקות, בפרט עכשו שהגבולות מסביב סגורים, והטעם שאמרו שם בגמרא שאפשר להביאם [מחו"ל] אינו קיים, כי להביא ממרחק הרי זה כרוך בהוצאות מרובות. ונוסף על זה הרי זה מפרנס חלקים חשובים של היישוב, שמשום כך יש לדון שודאי קיימת הסכמה כללית, ונכונות שלא להקפיד מצד האיסור שלא לגרום נזק. ממילא אין כאן שום איסור כלל, כיון שהללו שלטובתם ניתקן, גם הם אינם מקפידים על זה ומסכימים מרצון, לוותר לטובת היישוב. ואין אנו צריכים לבא כאן כלל לביטול התקנה, אלא שבנידון דידן אין התקנה קיימת כלל. והנלענ"ד כתבתי.

לפי הסברים אלו, מדוע גם בעבר לא פעלו לשם כך שהכול ימחלו זה לזה, וממילא היה אפשר לגדל בהמות דקות ולא היה צורך בתקנה? כמו כן הבהמות הדקות מזיקות לשדות ולכרמים של חקלאים, אך בעלי השדות והכרמים אינם מזיקים לבעלי הבהמות הדקות, וגם לא בהכרח שמגדלים בהמות דקות ביישובים סמוכים. במה באה אם כן לידי ביטוי המחילה ההדדית? בנוסף וכאמור לעיל, ניתן לפצות על נזקים שהבהמות הדקות גרמו, אך עדיין הדבר פוגע ביישוב הארץ ובפיתוחה.

הרמ"ע מפאנו (שו"ת, סי' פה) כתב שאם מגדלים בהמות דקות "במקום שמור לא גזרו חכמים, שאם לא כן תכבד העבודה בלשכת הטלאים. ועוד דהוי ליה גזרה שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה". ואכן כך כתב הריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים במצוות התלויות בארץ, סי' קד) בכ"ט בתשרי תשי"א:

היום כל הארץ בידינו ומן הראוי להעיר את תשומת לב הממשלה להחזיר את האיסור ליושנו. אך יתכן שזה מאד לטובת הפרחת היישוב שיגדלו בהמה דקה. ואם הממשלה מוצאת שכך הוא, נפל הטעם של גזל, שזהו לטובת המדינה ולב כל הציבור מוכן לכך. ואפשר לחזק את השמירה ע"י המשטרה.

על דבריו נוסף את תשובת הרב זלמן נחמיה גולדברג ("גידול בהמה דקה במקום מרוחק", תחומין, יז, עמ' 61-65):

נראה שיש ללמוד, שכל מה שאסרו חכמים לגדל בהמה דקה היינו משום שדרך בעלי השדות לא לגדור שדותיהם. ולפי"ז נראה, שאם בעלי הגינות

בישוב יגדרו גינותיהן, יש להתיר האיסור, כיון שדרך היא לגדור גינות. ואם נאמר כן, יתכן שגם לדעת רש"י יש להתיר, שכל שרגילין לגדור, אין לחשוש שהבהמה תזיק. ולא חששו אלא לשדות שאין דרך לגדרן, ונמצא שגם איסור ישוב ארץ ישראל אין בזה.

ההנחה בדברי הרב הרצוג והרב גולדברג היא שאפשר להתגבר על הנזק הצפוי מבהמות דקות על ידי גידור שטחי המרעה וחיזוק השמירה של המשטרה. גידול בהמה דקה מועיל מאוד ליישוב הארץ. זהו ענף חקלאי מפותח, שמגדלים בו בשר לאכילה, צמר וחלב. כדי שלא ייגרם נזק לבעלי שדות וכרמים, חובה כיום על המגדלים והרועים לגדר את שטחי המרעה, וכן יש כללים נוספים הקשורים לגידול צאן כמו כל ענף חקלאי אחר (בקר, עופות וכד'). הנימוק "משום ישוב ארץ ישראל" נועד להסביר מדוע בדרך מסוימת מחזקים את הישיבה והאחיזה בארץ. לעיתים אוסרים פעולות מסוימות באמצעות תקנה כדי לחזק את יישוב הארץ, ולעיתים אדרבה מתירים כי בכך מחזקים את יישוב הארץ. כך ניתן להבין מדברי הרב צבי יהודה הכהן קוק (שו"ת דעת כהן, הערות לסי' קעט, עמ' תמט):

מקומות שנאמר בהם "משום ישוב ארץ ישראל", הפירוש הוא שטעמו של אותו הדין הוא כדי לגרום ולרבות על ידו ישוב ארץ ישראל, וענין ישוב הארץ ישראל שם הוא בתור תולדה שצריכה להימשך מתוך קיום אותו הדין, ולא בתור סיבה שהיא בעצמה גורמת ומחיבת אותו.

יש לבדוק בכל פעם מה יועיל יותר ומה יביא לידי יישוב הארץ. בעבר, התקנה שלא לגדל בהמה דקה בארץ ישראל הייתה נכונה ומתאימה, כי לפני התקנה, בעלי הבהמות הדקות לא היו מקפידים שהבהמות לא תלכנה לרעות בשדות אחרים, ואז נגרם נזק כספי גדול הן לבעלי השדות הן ליישוב הארץ. גם אם בעלי הבהמות שילמו עבור הנזק שנגרם, עדיין הפגיעה ביישוב הארץ הייתה גדולה ולא ניתנת להשבה. אך גם בעבר לא תיקנו שאין לגדל אם רועים את הבהמות ביער ובמדבר, וכן מותר לגדל קודם לרגל ולמשתה שלושים יום. אף לא תיקנו שאין לגדל בהמה גסה, כי זו גזרה שלא יכלו לעמוד בה, ואילו בהמה דקה יכלו לייבא מחוץ לארץ. התקנה אפוא לא הייתה גורפת, אלא מותאמת לתנאי החיים, והמטרה היא למנוע פגיעה ונזק מבעלי שדות, ובכך לחזק את ההתיישבות בארץ ישראל.

כיום, כשעם ישראל שב לארצו ולמדינתו לאחר שנות גלות ארוכות, גידול צאן הוא ענף חקלאי מצליח שמספק בשר, צמר וחלב בארץ ולחו"ל. יש סדר וחוקים היכן ניתן לרעות בהמות דקות - שטחי מרעה מגודרים ועוד, וכן קיימים כללים אחרים

הקשורים לגידול הצאן (חיסונים, מקום הגידול, המזון שניתן לצאן, ועוד). בתנאים אלו כשהדבר מחזק את האחיזה וההתיישבות היהודית בארץ, ונעשות כל הפעולות וכפי שנעשה בתחומי חיים אחרים כדי שהבהמות הדקות לא תיכנסנה לשטחים של אחרים ויזיקו להם, יהיה מותר לגדל בהמות דקות בארץ ישראל.¹⁶

סיכום

חכמים תיקנו שאין לגדל בהמה דקה בארץ ישראל במקומות יישוב, למעט מצבים חריגים. זאת מפני בהמות דקות רועות בשטחים של אחרים וגורמות נזק לגידולים. רש"י הסביר שהתקנה היא משום "ישוב ארץ ישראל". נזק כספי אפשר אמנם להשיב לבעלי השדה, אך לא ניתן להשיב את הנזק הנגרם ליישוב הארץ. החקלאים עמלים על מנת להתפרנס, אך הם גם מעוניינים לפתח בכך את הישיבה בארץ ואת האחיזה בה. כשגדל היישוב היהודי בכבל והיו שדות רבים של יהודים, החילו תקנה זו גם בכבל, אך לא מפני שיש מטרה ליישב את הארץ, אלא מפני שרצו למנוע נזקים ליישוב הקבע שהתפתח שם. הרמב"ם וכן השולחן ערוך לא כתבו שהנימוק הוא משום "ישוב ארץ ישראל", אלא ראו בתקנה זו תקנה חברתית – מניעת נזקים לבעלי שדות. התקנה שהורחבה לבבל אף היא ביסודה תקנה חברתית. במהלך הדורות, כשהיישוב היהודי בארץ היה קטן ומצומצם, כתבו פוסקים שאין מקום לתקנה וניתן לגדל בהמה דקה בארץ ישראל. עם שיבת ציון דנו פוסקים אם התקנה חלה. היו פוסקים שכתבו שאכן יש להשיב התקנה למקומה. יש שכתבו שצריך בית דין שיחדש את התקנה כיוון שבטלה, ויש שכתבו שהחקלאים מוחלים זה לזה, ואם מגדרים את שטחי המרעה – מותר לגדל. לדברינו גם בעבר האיסור לא היה גורף, והיו מצבים שבהם גידלו בהמה דקה. הנימוק שציין רש"י "משום יישוב ארץ ישראל" נועד להתוות דרך מה ראוי ונכון לעשות לטובת חיזוק הישיבה והאחיזה בארץ. כיום חקלאים מגדלים צאן בהתאם לכללים ונהלים שהמדינה קובעת, ויש סדר ברבר, והדבר מחזק את הישיבה בארץ. בשל הנהלים והכללים הללו, אין גם חשש מנזק חברתי-כלכלי, שהוא היה הבסיס לתקנה על פי הרמב"ם וראשונים אחרים.

16 דברים ברוח זו, ראה: הרב יגאל אריאל ("גידול בעלי חיים", תחומין, ח, עמ' 243-258); הרב דב ליאור (ש"ת דבר חברון, ג, ס' שנו); הרב אליעזר מלמד ("הלכות שמירת עצי פרי", פניני הלכה, משפחה וליקוטים ג, עמ' 284-285).